

Toisenlaista tietoa rajamaalta

Ville-Juhani Sutinen: *Reunamerkintöjä. Kadonnutta Eurooppaa etsimässä*. Avain. 2025. 351 sivua.

LÄNSIMAISESSA AJATTELUSSA on viehätytty jyrkistä kategori-soinneista ja dikotomioista, mutta rajat ovat usein sumeita, suhteellisia ja liikkuvaisia. Pelkkä puhe rajoista voi siirrellä niitä. Filosofi Martin Heideggerin mukaan raja ei ole vain este vaan myös paikka, josta käsin asiat näyttäytyvät eri tavoin. Näkökulma voi taipua ja muuttua oudoksi.

Ville-Juhani Sutinen esittää *Reunamerkintöjä*-kirjassaan, että rajamaan perustila on kaaos, ja siellä vallankäyttö voi olla joko olematonta tai poikkeuksellisen tiukkaa. Matkustaen ja kirjallisuuden avulla hän etsii kahden maailmansodan alle jäänyttä Eurooppaa rajamaalta: milloin minkäkin sotajoukon talleamasta ja milloin millekin valtakunnalle kuuluneesta Galitsiasta. Alue sijaitsee Krakovan ja nykyisen Ukrainan Lvivin välissä.

Pienehköllä Galitsian alueella – jota ei pidä sekoittaa Espanjan Galiciaan – asui ennen maailmansotia puolalaisia, ukrainalaisia, juutalaisia, venäläisiä, armenialaisia, tšekkejä, slovakkeja, unkarilaisia ja romaneja. Kenelläkään ei ollut galitsialaista kansallisuutta, mutta asukkaiden kulttuuri ja identiteetti olivat sidoksissa alueeseen. Tätä maata ei enää ole, mutta kirjallisuuden ja muistin kannattelemana se on Sutisen mukaan kaikkialla.

VÄLITILALLISUUS

1900-luvun alkuvuosikymmeninä käsityksiä tiedosta, maailmasta ja ihmisestä ravistelivat sekä ensimmäinen maailmansota että tieteen ja teollisuuden kehitys ja elämänrytmin kiihtyminen. Amerikkalaistutkija Benjamin Paloffin mukaan kirjailijat kokivat muutokset erityisen rajuina idän ja lännen muuttuvilla, jännitteisillä rajoilla. Monet itäeurooppalaiset modernistit kirjoittivat sekä ajallisessa että maantieteellisessä välitilassa.

Uusi ymmärrys tilasta ja ajasta muutti myös yksilön subjektiivisuuden esittämistä itäeurooppalaisessa kirjallisuudessa. Franz Kafkan teokset on helppo leimata absurdeiksi, mutta oikeastaan hän kuvaa maailmaa ja ihmisyyttä varsin realistisesti. Reuna ja raja, marginaali, ovat aivan keskellä.

Itää on nähty vähemmän Euroopaksi kuin länttä. Puhuttiinpa sitten koko maailmasta, maasta, alueesta tai kaupungista, itäpuolta on usein eksotisoitu, pelätty ja ylenkatsottu. Brittikirjailija Timothy Garton Ashin mukaan ajoittain on harastettu jopa Euroopan sisäistä orientalismia. Ehkä suomalaisen on helppo samastua lännestä suunnatun katseen kohteena olemiseen.

ITÄVALTA-UNKARIN INTIAANIKESÄ

Nostalgia-käsite juontuu kreikan kielestä: *nostos* tarkoittaa kotiin palaamista ja *algia* kipua. Svetlana Boym erottaa kahdenlaista nostalgiaa: palauttavaa ja reflektiivistä. Palauttava nostalgia pyrkii kadotetun kodin uudelleen luomiseen. Se ei tunnista omaa nostalgisuuttaan vaan uskoo suojelevansa perinnettä ja totuutta. Usein sen voi sijoittaa konservatiiviselle ja nationalistiselle poliittiselle kartalle.

Reflektiivinen nostalgia taas kyseenalaistaa totuudet ja keskittyy kaipauksen tunteeseen. Kotiin paluuta halutaan viivyttää, koska tiedostetaan, että paikkaan ei ehkä enää voi palata, tai että se ei enää tunnu samalta. Reflektiivinen nostalgia haastaa suoraviivaiset kansalliset identiteetit ja tukee yhteisön moninaista muistia. Voimme myös kaivata tilaa ja aikaa, jossa kaipaus itsessään on mahdollista.

Sutisen esittelemät kirjailijat harjoittivat reflektiivistä nostalgiaa, mutta heidän teoksissaan voi nähdä myös palauttavan nostalgian

NYKYMAAILMAA HALUTAAN PAETA, KUNHAN MENNEISYYS ON ENSIN MUUNNETTU SOPIVAKSI PAKOPAIKAKSI.

piirteitä. Galitsialaiset kirjailijat pitivät Habsburgien valtakuntaa – Robert Musilin kuvaamaa Kakaniaa – alkukotinaan. Maailmansotien ja vainojen keskellä Itävalta-Unkarin loppu saattoi näyttäytyä kadotettu-na kulta-aikana.

Radetzky-marssin kirjoittaja Joseph Roth sekä Samuel Agnon, Bruno Schulz ja Leopold von Sacher-Masoch ikävöivät kadonnutta aikaa ja henkistä kotiaan. Stefan Zweig ei ollut kotoisin Galitsiasta, mutta alue kiehtoi häntä, ja hän sijoitti tarinoitaan sinne. Stanislaw Lem taas suuntasi nostalgiansa tulevaisuuteen: Solaris-planeetalla meri tuotti niin eläviä muistoja, että todellisuudentaju horjui.

ETEENPÄIN KATSOVA MODERNISMI KATSOO TAAKSEPÄIN

Sutinen pohtii, miksi eteenpäin katsovassa modernismissä palattiin usein menneisyyden myynteihin ja lapsuuteen. Näin tapahtui myös Euroopan länsilaidalla, esimerkiksi Marcel Proustille ja James Joycellle. Tarinat syntyvät muistia manipuloimalla. Sekavaa maailmaa haluttiin paeta, kunhan menneisyys ensin muunnettiin sopivaksi pakopaikaksi.

Modernismin myötä yleistyi ajatus, että menneisyys ja maailma eivät ole valmiita, vaan ne syntyvät kertomalla. Sutinen kirjoittaa: ”Kirjailijat muistivat men-

neen maailman eheyden, mutta näkivät silmiensä edessä sen sirpaleet, eivätkä he olleet varmoja, pitäisikö heidän koota kuva vai kertoa noista sirpaleista.”

Kirjailijoiden kaipaama ja kuvaama menetetty Eurooppa oli monikansallinen ennen kansallisvaltioiden syntyä. Kadonnut kaksoismonarkia tarjosi eurooppalaisen monikansallisen ja -kulttuurisen mallin. Vähemmistöjen kannalta kansallisvaltioiden synty oli takaisku.

Toiset ryhmät puolestaan nostettiin päivänvaloon kansallisissa projekteissa. Itäisen Keski-Euroopan pienissä maissa, samoin kuin Baltiassa ja Suomessa, kansallisvaltiota ei olisi voitu rakentaa ilman aiemmin näkymättömäksi jäänyttä maalaisväestöä. Nyt ”unohdettu kansa” huomattiin, ainakin juhlapuheissa.

TRENDIKKÄÄT JUUTALAISSRAVINTOLAT

Galitsian juutalaiskirjailijoilla ei ollut harhakuvitelmia natsismita. Kun monet eivät vielä halunneet kuulla tai nähdä, he tiesivät vanhan Euroopan olevan viimeisillään. Natsit harjoittivat palauttavaa nostalgiaa kaikkein johdonmukaisimmin: he ilmoittivat palauttavansa ikaikäisen germaanisen suuruuden.

”*Great again*” -huuman keskellä Stefan Zweig kirjoitti Erasmuk-

sessaan tavalla, joka tuntuu tutulta myös nykyajassa: ”Voi, kenelle tässä pitäisi kirjoittaa, keskellä poliittista melskettä ja huutoa, joka kuurouttaa korvat maltillisemmille äänille.”

Krakovan Kazimierzin juutalaiskortteli on verkkotekstin mukaan ”edelleen räjäjäinen, tummunut, osittain autenttinen ja hyvin rosainen”. Alueella on Krakovan trendikkäimmän kaupunginosan maine, ja se on täynnä turisteja houkuttelevia juutalaisravintoloita. Vain juutalaiset puuttuvat.

Valtaosa Galitsian alueen juutalaisista katosi yöhön ja usvaan miehitettyjen maiden väestön myötävaikutuksella. Puolan tai Unkarin kirjallisuus ei juuri kerro tapahtuneesta. Historioitsija Omer Bartovin mukaan kollektiivisen väkivallan alku löytyy usein muistin tukahduttamisesta ja menneisyyden vääristämisestä.

Voi tulla aika, jolloin Kazimierzin trendiravintoloissa – tai visioidulla Gazan Rivieralla – ei enää havaita mitään ristiriitaista tai hämmäntävää.

Reunamerkintöjä on jatkoa vuoden 2022 Tieto-Finlandian voittaneelle *Vaivan arvoista* -teokselle. Se on rikas ja kiehtova kuvaus tunteuttomasta itäisestä maakunnasta – ja samalla Euroopasta.

JUSSI ONNISMAA
dosentti, tietokirjailija

 <https://orcid.org/0000-0001-8822-5746>